

UPOREDNOST OSLOBODILAČKOG I GRAĐANSKOG RATA

U mojim dosadašnjim istraživanjima četničkih, partizanskih, nemačkih i drugih izvora došao sam do saznanja da se u Jugoslaviji i Srbiji 1941-1945. uporedo vodio oslobodilački i građanski rat. Mada je ovo pitanje veoma i kompleksno, pokušaću da pojednostavljeno prikažem njegovo viđenje.

Okupacijom zemlje u kratkotrajnom aprilskom ratu 1941. godine došlo je do podele nacionalnih snaga u Srbiji i po vertikali (od vrhova političke, ekonomske i društvene moći, preko srednjih, pa do najsiromašnijih slojeva stanovništva) i po horizontali (u okviru jednog društvenog sloja ili grupe):

1. na nacionalne snage koje nisu prihvatile okupaciju i bile spremne da pruže otpor okupatoru;

2. na nacionalne snage koje su prihvatile okupaciju i stavile se u službu okupatora za sprovođenje njegovih odluka;

3. na nacionalne snage koje su ostale pasivne i nisu se priklanjale ni jednoj ni drugoj strani. U početku su bile brojne, a kasnije sve manje i manje.

U sve tri ove grupacije bili su zastupljeni svi socijalni slojevi stanovništva u Srbiji (bogati, srednji, pa i siromašniji).

Odmah posle okupacije u Srbiji, snage oružanog otpora okupljaju se oko dva antifašistička patriotska centra pokreta otpora: partizanskog pod rukovodstvom KPJ i Josipa Broza Tita i četničkog pod komandom pukovnika dotadašnje Jugoslovenske vojske Draže Mihailovića na Ravnoj gori. Četnički pokret Draže Mihailovića, sa odrednicom „antifašistički”, stvarno je i deklarativno to samo do 1. novembra 1941, kada stupa u kolaboraciju sa okupatorom, uz pokušaj partnerstva protiv partizanskog pokreta i u kolaboraciji ostaje sve do kraja rata, pa ono „antifašistički” ostaje samo deklarativno.

Drugi deo nacionalnih snaga koje su stupile u službu okupatora bile su snage koje su se okupljale oko Komesarske vlade Milana Aćimovića, a potom njegovog naslednika Milana Nedića od 31. avgusta 1941, koje je formirao okupator, zatim snage oko pokreta Dimitrija Ljotića i četnici Koste

Milovanovića Pećanca, koji stupa u službu okupatora polovinom avgusta 1941. godine. Tu su bili i balisti na Kosovu i dr.

Deo nacionalnih snaga, koje su u početku bile neutralne ili pasivne, tokom rata su se u većem ili manjem broju opredeljivale na jednu ili drugu stranu u zavisnosti od raznih okolnosti.

U razmatranju pitanja – da li je u Srbiji voden građanski rat ili ne – pošao bih od naučno utemeljene definicije u leksikonima – da je građanski rat oružani sukob u jednoj državi ili zemlji između antagonističkih društvenih snaga, pojedinih klasa, slojeva ili grupa (etničkih, verskih i drugih) koji može biti i najoštriji oblik klasne, etničke, ideološke i verske borbe, sa posebnim ciljevima.

Ako bi se ova definicija građanskog rata primenila na Srbiju 1941-1945, prema zbivanjima u tom periodu, smatram da je, pored oslobodilačke borbe protiv okupatora, uporedo voden i građanski rat između nacionalnih snaga u Srbiji sa različitim ideološkim, nacionalnim, političkim i društvenim ciljevima.

Teza o čistom građanskom ratu u Srbiji 1941-1945. česta je kod velikog broja pisaca na Zapadu, prvenstveno iz redova bivše emigracije, pa i kod nekih istoričara u nas, kao i teza o čistom oslobodilačkom ratu. Mislim da su one neprihvatljive zato što je taj oružani sukob između podeljenih nacionalnih grupa u Srbiji bio u okviru Drugog svetskog rata i uporedne borbe protiv okupatora, koji je, kao što smo rekli, bio jedan od strana u tom sukobu.

Ako podemo od činjenice da je građanski rat oružani sukob između sukobljenih grupa stanovništva u jednoj državi ili zemlji, onda se u Srbiji vodi takav rat u kojem su učestovale antifašističke i patriotske snage okupljene oko partizanskog i četničkog pokreta Draže Mihailovića (ali samo do 1. novembra 1941) i, na drugoj strani, oko Milana Aćimovića, kasnije Milana Nedića, Ljotića, Koste Pećanca i drugih. On počinje još 7. jula 1941. godine, kada je pripadnik oružane partizanske grupe u Beloj Crkvi pucao u pripadnika oružane formacije Milana Aćimovića u službi okupatora. Ako se ima to u vidu, onda je najprihvatljivija teza da je tada, u Beloj Crkvi, „pucao Srbin u Srbina”.

Od tada se, pored oružane akcije protiv okupatora, vode i oružane akcije protiv žandarmerije, uz rasturanje žandarmerijskih stanica, ruši se sistem državne vlasti u službi okupatora rasturanjem opštinskih uprava i paljenjem opštinskih arhiva (sa manjim izuzetkom onih koje nisu bile u službi okupatora, npr. u selima Mačve i još nekim mestima).

U tom građanskom ratu u Srbiji na strani partizanskih snaga su i četnici Draže Mihailovića, ali samo do 1. novembra 1941. Uvidevši da četnički pokret Draže Mihailovića nije u službi okupatora i da je antifašistički pokret, ali i da je apstinirao od otvorene borbe protiv okupatora, vrhovno partizansko rukovodstvo, u želji da okupi i mobilise sve patriotske snage u borbi za oslobođenje zemlje, odmah preduzima akcije da se sa njim postigne spora-

zum o zajedničkoj borbi. Po narednju Vrhovnog štaba, prvo niža partijska i partizanska rukovodstva (PK KPJ za Srbiju, okružni komiteti i štabovi partizanskih odreda) stupaju u kontakt sa predstavnicima četničkog pokreta i četničkih jedinica, a potom dolazi do susreta i vrhovnog partizanskog i četničkog rukovodstva, prvo u Struganiku 19. septembra, a zatim i u Brajićima 26. i 27. oktobra 1941. godine.

I pored toga što nije došlo do potpunog sporazuma dva rukovodstva, ipak je dogovoreno da se međusobno ne napadaju i da „najprisnije saraduju”, o čemu svedoči pismo četničkog komandanta u Loznici majora Vojislava D. Pantića, u kome kaže: „Oko 10. oktobra primio sam u Loznici narednje pukovnika Draže Mihailovića u kome je stajalo: da komuniste treba da smatramo kao svoje saveznike i da sa njima najprisnije saradujemo.” (*Knjiga o Draži*, Vindzдор 1956, str. 163; dr Jovan Marjanović, *Ustanak....* str. 248).

Saradnju četnika i partizana pozdravio je i ravnogorski četnički list „Sloboda ili smrt” rečima: „Srbi i braćo! U borbu! Na neprijatelja”... Živela složna akcija svih Srba u borbi protiv neprijatelja koji nas već pola veka ubija da bi preko naših leševa došao do bogatstva Balkana, Evrope i sveta,” („Sloboda ili smrt”, br. 2, 10. X 1941).

Među četničkim komandantima bilo je i patriota koji su želeli borbu protiv okupatora. U oblasti oko Loznice delovao je nezavisan četnički odred Veselina Misite, koji je 31. avgusta 1941. napao na nemačku posadu u Loznici i zarobio 93 nemačka vojnika, ali je tom prilikom i sam Misita poginuo. Komandant X Cerskog četničkog odreda tražio je 25. avgusta 1941. odobrenje od Draže za zajedničke akcije s partizanima protiv okupatora, uz naglašavanje: „... partizani su odlučno rešeni na konačnu borbu, bez obzira da li će četnici učestvovati ili ne. Takva situacija bila bi povoljnija za neprijatelja, a samim tim teža za narod. Otuda mi, kao zaštitnici naroda, predlažemo jedinstvenu akciju, koja će nam zagarantovati uspeh” (Zbornik NOR-a, t. I, k. 1, str. 89).

U istočnoj Srbiji četnički odred Leonida Plješkovića, zajedno sa partizanskim snagama, borio se protiv Nemaca (Zbornik NOR-a, t. I, k. 1, str. 87, 128: AVII, f. NOP-a, reg. br. 753, 1987-5-1).

Početak oktobra u Čačku je formiran zajednički Operativni štab za napad na Kraljevo (Pavle Jakšić, *Razvoj ustanka i borbe oko Kraljeva 1941.* VIG, br. 2, 1950, str. 14).

U zapadnoj Srbiji s partizanima su saradivali komandant pop Vlada Zečević i poručnik Ratko Martinović.

Početak oktobra 1941. Draža je prihvatio poziv Vrhovnog štaba o zajedničkim akcijama u opsadi Valjeva, Šapca, Obrenovca, Kraljeva, Krupnja, Loznice i Gornjeg Milanovca.

Prema pisanju „Vesti” od 8. oktobra 1941. godine, početkom oktobra partizanska i četnička komanda izdala je zajednički proglas četnicima i partizanima da ne nasedaju provokacijama.

U borbama oko Kraljeva i Valjeva, pored partizanskih snaga, učestvovalo je i oko 1.200 četnika, a kod Gornjeg Milanovca 60 četnika. Četnici učestvuju u zajedničkim borbama s partizanima i na reci Dobravi, u posavsko-tamnavskom i pocerskom srezu. Takvih primera ima dosta i ja ih ne bih sve navodio.

Činjenice navode na zaključak da se ne može osporiti antifašistički karakter četničkog pokreta Draže Mihailovića u periodu do 1. novembra 1941. godine, jer:

1. Draža Mihailović, kao oficir bivše Jugoslovenske vojske, nije prihvatio kapitulaciju Jugoslovenske vojske u aprilu 1941. Izbegao je predaju i zarobljavanje i sa grupom patriota i antifašista sklonio se u „šumu” i iz Bosne se prebacio na Ravnu Goru početkom maja (8. maja) i počeo da organizuje otpor okupatoru. Oko sebe je okupljao srpske patriote koji su bili za borbu protiv porobljivača. To su bili ljudi iz redova bivše Jugoslovenske vojske: oficiri, podoficiri, vojnici, zatim predstavnici bivše vlasti, bogati trgovci, industrijalci, intelektualci, bogati, srednji i siromašni seljaci i dr.

2. Veliki procenat četnika kako iz boračkog sastava tako i iz komandnog bio je patriotski raspoložen i želeo da se bori protiv okupatora. Znatan broj ih je bio za saradnju sa partizanima u zajedničkoj borbi protiv istog neprijatelja. Među četnicima bio je i jedan broj dobrovoljaca, dok je veliki procenat bio prisilno mobilisan, u najvećem broju iz redova seljaštva, i do 85%.

3. Mora se istaći da je Draža Mihailović, sa velikim brojem svojih komandanata i četnika, bio antikomunistički raspoložen i komuniste, odnosno partizane, smatrao svojim najvećim protivnicima. Zbog straha da ne ostanu izolovani i odbačeni od naroda, Draža i njegovi ideološki istomišljenici bili su primorani da prihvate saradnju sa partizanima, uz nastojanje da im nametnu svoje rukovodstvo, tj. komandu pod izgovorom da su oni legitimni predstavnici Jugoslovenske vojske u otadžbini i jedini priznati od zapadnih saveznika.

Mora se istaći da Draža nije nameravao da vodi otvorene oružane akcije protiv okupatora pod izgovorom da su oružane snage male i nespремne da se suprotstave brojnijem i savremeno naoružanijem protivniku, koji će, ako bude izazvan, naneti velike nepotrebne žrtve srpskom narodu. Njegova strategija je bila strategija čekanja dok saveznici poraze fašističke snage, pa tek onda da stupi u akciju preuzimanja vlasti i povratka kralja u zemlju i prethodnog društvenog poretka.

I pored takve strategije, Draži Mihailoviću nije smetalo da obaveštava stranu javnost kako se on bori protiv okupatora. U izveštaju Srpske zemljoradničke stranke od 25. septembra 1941. se kaže: „Jugoslovenska vojska smatra da treba da se bori do krajnje pobeде nad Nemcima... Zadatak je da se razoružaju Nemci i, po mogućstvu, pobiju, tako da dugo ostane sećanje u Njemačkoj kako su prošli Nemci koji su mučki napali mnogo slabijeg

neprijatelja. Posejani grobovi Nemaca po zemlji treba da podsećaju na jednu od kazni, koju Nemci zaslužuju" (AVII, DM-VK-Y-46).

Nemci su znali za njegov stav prema njima, pa su prilikom pregovora 11. novembra u Divcima izrazili nepoverenje, tražili njegovu predaju sa svojim snagama, a početkom decembra izvršili su napad na Ravnu Goru da ga zarobe i razbiju njegove snage. Draža je uspeo da se spase, dok su majora Aleksandra Mišića i Ivana Fregla uhvatili i streljali 17. decembra 1941. godine. Draža je od Nemaca bio učenjen, kako je sam izveštavao jugoslovensku vladu u Londonu, sa „omalovažavajućom sumom” od 200.000 dinara i bio označen kao „odmetnik” i „buntovnik”, koji na „svojoj savesti nosi krv više hiljada Srba i koji je vlastitoj zemlji naneo beskrajnu bedu i nevolje”. Označen je kao čovek koji je odgovoran zbog nepredavanja oružja, mobilizacije ilegalne vojske”, „zločinačkog udruživanja sa komunistima”, podizanje oružanog ustanka protiv nemačkih okupatorskih snaga”. „Ko uhvati Mihailovića, dobiće nagradu u iznosu od 200.000 dinara”, stoji u jednom dokumentu. I kasnije su četnici Draže Mihailovića bili izloženi nemačkim akcijama na Goliji u aprilu, maju i junu 1942. godine. U julu 1942. Hitler je tražio od šefa Gestapoa da se Mihailović pronade i uništi. Takode 31. marta 1943. godine general Jodl nalaže da se, pored partizana, unište i četnici Draže Mihailovića (I. Avakumović, *Mihailović prema nekim nemačkim dokumentima*. London 1961, str. 31, 407: dr B. Petranović, *Srbija...* str. 270-271).

Posle pregovora u Divcima, Draža je shvatio da ne može računati na pomoć Nemaca, pa je 1. decembra 1941. doneo odluku da legalizuje deo svojih odreda u okviru Nedićevih formacija kako bi lakše preživeli zimu.

Kao saveznici partizana četnici su s njima i na istoj strani u građanskom ratu sve do 1. novembra 1941. godine, kada prelaze u kolaboraciju sa okupatorima i nastupaju u borbi protiv partizana. Partizanske snage su nastojale da taj sukob izbegnu ili da ga ublaže kako bi se sve raspoložive snage okrenule protiv okupatora, uz naglašavanje antifašističke strane rata. Međutim, bilo je četničkih inicijativa za prekid neprijateljstva kao ona prilikom opkoljavanja četničke Vrhovne komande na Ravnoj Gori u novembru 1941, kada je Draža tražio da se prekinu neprijateljstva i izvestio vladu u Londonu da je sprečio bratoubilački rat.

Prema raspoloživim dokumentima, 1. novembra 1941. godine došlo je do sukoba između četnika i partizana, zbog čega su jedni druge optuživali za vinovnike, čime je otpočeo građanski rat, tj. četnici su se od tada svrstali u tabor onih snaga u građanskom ratu koje su bile u službi okupatora. Po njegovoj proceni, Draža Mihailović je želeo da se Nemcima nametne kao ravnopravan partner u borbi protiv partizana, koje je proglasio za glavne neprijatelje, ali mu to nije pošlo za rukom.

Posle neuspelog susreta u Divcima 11. novembra 1941. godine, i propalog pokušaja Nemaca da ga napadom i opkoljavanjem Ravne Gore uhvati i njegov pokret uništi, Draža se više nikada nije direktno sastajao sa

Nemcima, niti je otvoreno s njima stupao u pregovore. To su činili pojedini njegovi komandanti uz njegovo znanje i saglasnost, o čemu postoje brojni dokumenti o pisanim sporazumima, a takođe i o usmenim dogovorima.

Takvim postupanjem iščezavala je razlika između njegovog pokreta otpora i kolaboracije.

Ukoliko je sukob s partizanima postajao žešći, utoliko se Draža više približavao Nemcima, a sve otvorenije istupao protiv NOP-a. To potvrđuju i njegova brojna naređenja četničkim komandantima, u kojima se naglašava da je osnovna i najznačajnija borba ne protiv Nemaca već protiv komunista, tj. partizanskih snaga, sa zadatkom njihovog potpunog uništenja, dok će se sa okupatorima kasnije obračunati. Na primer, u depeši od 10. XII 1942. Draža naređuje: „Preduzeti najenergičnije njihovo uništavanje bez milosti” (AVII, Ča, k. 24, reg. br. 92: *Zbornik NOR-a*, t. XIV, knj. 2, str. 88).

Takvih pojava bilo je i kod partizana. Vrhovni štab je, na primer, 14. II 1942. izdao naređenje partizanskim snagama u Crnoj Gori, u kome se kaže da je „primarna borba protiv četnika sa ciljem njihovog uništenja, a ne protiv Italijana”.